

השלמה לסדר העבודה של רבי נחמיה בן שלמה בן הימן הנשיא

יוצאת לאור על-ידי נחום ויסנשטרן

מבוא

לפני שישים וחמש שנה הוציא לאור מנחם זולאי מתוך קטעי הגניזה הקהירית את שרידי יצירתו של רבי נחמיה בן שלמה בן הימן הנשיא, פייטן חשוב ומעניין שפעל במזרח סביב ראשית המאה הי"א.¹ מחיבוריו של ר' נחמיה נותרו שרידים מקיפים משתי יצירות: משבעתא לגשם, ומסדר עבודה ליום כיפור. קטע לא גדול נותר גם מקדושתא שלו לשבועות. כל יצירותיו של ר' נחמיה היו במקורן גדולות מאוד; על היקפן המקורי ניתן ללמוד מן השרידים שנשארו בידינו.

סדר העבודה של ר' נחמיה ליום כיפור, שקטע חדש ממנו מתפרסם להלן, היה מורכב מעשרים ושניים חלקים מסודרים לפי אותיות האלפבית. בכל חלק היו אחת עשרה מחרוזות בנות ארבעה טורים, שכל אחת מהן פתחה באות אחרת מאותיות הא"ב, לפי סדרן. החלקים נחתמו במחרוזות סיום, שהביאו בראשי טוריהן חתימה של הפייטן: 'נחמיה'.² שלושה חלקים מן הסדר עוצבו בהיקף רחב יותר: החלק הראשון הביא אמנם רק עשר מחרוזות אבל הן נבנו בהיקף של שמונה טורים כל אחת. אות החלק, אל"ף, באה בכל מחרוזת פעמיים, פעם בראש כל טור ראשון ופעם בראש כל טור חמישי. בחלק הזה שילב הפייטן גם מטבעות חיתום מקיפים יותר: אחד מהם 'שלמה הלחמי'.³ (כל אות פעמיים: פעם בטור הראשון ופעם בטור החמישי; בשתי הפעמים אחרי האות אל"ף), ו'נחמיה בן שלמה בן הימן יחי' בראש כל טור שלישי ושישי. במחרוזת האחרונה, האחת עשרה, של החלק הזה, חתם הפייטן שוב 'נחמיה', כדרכו גם בשאר החלקים. שני חלקים נוספים עוצבו בהיקפים גדולים אף יותר: חלק חיי"ת הכיל למעלה מעשרים וחמש מחרוזות מרובעות, וחלק

* אני מודה למורי, פרופ' ע' פליישר, על עזרתו בכתיבת הדברים.

1 ראה: מ' זולאי, פיוטי רבי נחמיה בן שלמה בן הימן הנשיא, ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ד (תחר"ץ), עמ' קצז-רמו (הנ"ל, ארץ-ישראל ופיוטיה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 214-261).

2 מן הקטעים שיתפרסמו להלן מתברר שלפחות שני החלקים הראשונים של היצירה צוידו בסופם בפסוקי מקרא: בסוף מחרוזות אל"ף מסומן בכתב היד הפסוק 'לך יי הגדולה והגבורה' וכו' (דחי"א כט, יא) ובסוף מחרוזות בי"ת הפסוק 'יי בחכמה יסד ארץ' (מש' ג, יט). במקורות שנתגלו עד כה אין פסוקים בסוף שאר החלקים. השיטה ידועה מכמה סדרי עבודה, ובתוך אלה גם מן הסדר הקדום 'אז באין כל'; ראה: 'י יהלום, אז באין כל, ירושלים תשנ"ז (גם שם רשום מש' ג, יט בסוף מחרוזות בי"ת [ראה שם, עמ' 72]), אבל התופעה נדירה. העובדה שהיא עולה בחיבור שלפנינו רק בסוף שני החלקים הנוכרים מתמיהה וצריכה עיון.

3 'הלחמי' הושלם במהדורה החדשה של פיוטי רבי נחמיה שעליה ידובר להלן. ראה: N. Katsumata, *The Liturgical Poetry of Nehemiah ben Shelomoh ben Heiman*, Leiden, Boston,

מ"ם למעלה משלושים ושבע.⁴ פיוטיו של ר' נחמיה בן שלמה שקולים בקפדנות (בחריגים מעטים ביותר) לפי משקל התיבות. בסדר העבודה הנידון כאן כל טור מביא שלוש מילים. הטורים המעטים שבהם באות ארבע משובשים בלי ספק. מאז עבודתו זו של זולאי נתגלו עוד מקורות מן הגניזה לפיוטיו של ר' נחמיה, בעיקר בסדרה החדשה של אוסף טיילור-שכטר בקמבריג'. ממצאים חדשים אלו אפשרו ההדרה מלאה יותר של יצירותיו. את המשמיה הזאת נטל על עצמו נאויה קצומטה, שהוציא לאחרונה בשנייה את פיוטי רבי נחמיה מתוך הקטעים שעמדו לפני זולאי ומתוך קטעים נוספים.⁵

קצומטה השלים השלמה ניכרת את נוסח סדר העבודה של ר' נחמיה ששיחזר זולאי, אולם גם במהדורתו נשארו חסרים לא קטנים. בייחוד גדול החסר בתחילת סדר העבודה. לההדרת החלק הזה היו בידי זולאי ארבעה קטעי גניזה, שהיו במקורם חלקים משני כתבי-יד שנתפורו: אחד מהם כ"י קמבריג' WMC Liturgica I, 172⁶ וכ"י קמבריג' WMC Liturgica II, 145⁷ והשני כ"י סנקט פטרבורג, אוסף אנטונין 1015⁸ וקמבריג' T-S 8 H 21.5⁹. קצומטה הוסיף על אלה עוד שני כתבי-יד, שגם הם השתייכו במקורם להעתקה אחת: קמבריג' T-S NS 139.9¹⁰ וקמבריג' T-S NS 129.106¹¹.

במסגרת עבודתי במכון לתצלומי כתבי-היד העבריים שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים נודמן לפני לפני זמן מה, בין תצלומי קטעי הגניזה שבספריית שטרסבורג, קטע נוסף מכתב היד הראשון שעמד לפני זולאי בשעתו.¹² מספרו של הקטע בספריית שטרסבורג הוא 4.110/16¹³. הוא מכיל 8 דפים רצופים, והוא גושר בין שני הקטעים מכתב-יד זה שכבר נודעו לזולאי. על פי דפים אלה ניתן אפוא להשלים את פתיחת סדר העבודה של רבי נחמיה במלואה, מאות אל"ף עד אות ו"ו.¹⁴

הקטע החדש מאפשר הבנה טובה יותר בתפיסת הפייטן את סדר בריאת העולם, ובמקומה של תפיסה זו בתולדות המחשבה והמדעים. מן הקטע החדש מתברר

- 4 גם עובדות אלו נתבהרו במהדורה החדשה הנ"ל של פיוטי נחמיה. את היקפם המקורי של החלקים הללו אין דרך לשער.
- 5 ראה לעיל, הערה 3.
- 6 מספרו במכון לתצלומי כתבי-היד העבריים: פ' 2049, ס' 15208.
- 7 מספרו שם פ' 2050, ס' 15209.
- 8 פ' 5105.
- 9 פ' 2975, ס' 19732.
- 10 פ' 4541, ס' 27924.
- 11 פ' 3988, ס' 27890. שני מקורות אלה מטושטשים וחסרים ביותר.
- 12 את תוכן הקטע זיהה פרופ' ע' פליישר. הוא גם העמידיני על חשיבות הממצא וחירוני להכינו לדפוס.
- 13 מספרו במכון לתצלומי כתבי-היד העבריים: פ' 926/16, ס' 4392.
- 14 מן החסר הזה פרסם זולאי במהדורתו את הטורים 10–20 (לפי המספור שלנו) על פי כ"י אנטונין 1015, ושורות מטור 87 עד טור 138 ('ועשבים') על פי כ"י קמבריג' T-S 8 H 21.5. קצומטה פרסם על פי שני המקורות שצוינו לעיל השלמות לטורים 1–51.

גם כן שהפייטן שאב מספר יצירה הרבה יותר ממה שחשבנו קודם.¹⁵ אפשר לומר ששימושו של ר' נחמיה בספר הזה פחות אך במעט משימושו של שלמה אבן גבירול בו.¹⁶ גם מבנה היקום, כפי שהוא מתואר בקטעים החדשים חופף את המתואר ב'כתר מלכות' של אבן גבירול.¹⁷ הקטעים החדשים פותרים גם את חידת חלק אותיות הבי"ת בפתיחת הסדר. קטע זה, שלא נודעו ממנו עד כה אלא שורות מעטות, לא ניתן היה לנחש את תוכנו. זולאי עבר עליו בשתיקה כשתיאר את תוכן חלקי העבודה,¹⁸ וקצומטה שיער שתוכנו התגלות האל.¹⁹ עכשיו אנו יודעים שהקטע פייט למלוא אורכו את הפסוק הראשון של חומש בראשית.

ועוד עניינים רבים ומעניינים מוסיפים לנו קטעי ההשלמה החדשים. מעתה אין לנו אלא לצפות שיימצאו החלקים האחרים החסרים עדיין מפיוטיו הידועים של ר' נחמיה, ושיתגלו יתר פיוטיו שטרם נחשפו, כדי שיצירתו תתפוס את מקומה הראוי בתולדות הפיוט.

- 15 על מקום ספר יצירה בפיוטיו של נחמיה בן שלמה ראה אצל קצומטה (לעיל, הערה 3), עמ' 53 ואילך. וראה עוד במאמרו של ע' פליישר, 'קטעים חדשים מספר המשלים של סעיד בן באבשאד', הנדפס בכרך הזה של קובץ על יד.
- 16 על שאיכותיו של שלמה אבן גבירול מספר יצירה ראה: י' ליבס, 'ספר יצירה אצל שלמה אבן גבירול ופירוש השיר "אהבתך"', ראשית המיסטיקה היהודית באירופה (בעריכת יוסף דן). ירושלים תשמ"ז, עמ' 723 ואילך (= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, ג-ד).
- 17 שני הפייטנים סומכים בעניין זה על משנתו של התוכן קלאודיאוס פטולומאיוס ('תלמי') האלכסנדרוני, בן המאה השנייה לספירה, שהקוסמולוגיה שלו נתקבלה בימי הביניים על דעת כל אנשי המדע, בני כל הדתות. אותה תפיסה מתוארת בעיצוב ספרותי מרהיב גם ב'איגרת חי בן מקיץ' של אברהם אבן עזרא. על חיבור זה ראה: י' לוי, חי בן מקיץ לאברהם אבן עזרא, תל אביב תשמ"ג. אבל ר' נחמיה הולך אחרי תלמי בטקסט פייטני מובהק. ספק אם יש לנו תיאור מלא ומקיף כל כך של היקום ביצירה פייטנית בעלת אופי ליטורגי מפורש.
- 18 מ' זולאי (לעיל, הערה 1), עמ' ריט.
- 19 ראה קצומטה (לעיל, הערה 3), עמ' 84, בכותרת לשרידי הקטע.

אַנְאָוּם גְבוּרוֹת אֵל / וְשֵׁם עֶזְרָא אֱהֵלֵל
נְחוֹת קִנְצֵי מְלָל / לְמַעַנֵי אִם לְאֵל
אֲנִמִּיךָ בְּלַע וְחֵלֵל / מְצוּא סְלִיחָה בְּפִלֵּל
חַוּוֹת דִּיעֵי כְהוֹאֵל / בְּרוּךְ יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל <

5 אֶחָד הוּא לְכַדוֹ / וְאֵין אֱלוֹהַּ בְּלַעְדוֹ
מוֹשֵׁל בְּכָל מַעֲבָדוֹ / וְהוּא חֵילוֹף עֵיבוּדוֹ
אֶחָד אָפֶס צִידוֹ / וּבְכָל אֶחָדִים יְחוּדוֹ
יְאָמֵן שְׁמוֹ וְהוּדוֹ / וּבְרוּךְ שֵׁם כְּבוֹדוֹ

10 אֶמֶת הוּא לְעוֹלָם / וּמְכַל עֵין נְעֻלָם
הַדּוֹר בְּלִשׁוֹנוֹת כּוֹלָם / מְהַעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם
אָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם / וְהוּא מְצִיאַת עוֹלָם
בֵּן בְּכָל מַפְעָלָם / בְּרוּךְ יְיָ לְעוֹלָם

מקורות: כ"י שטרסבורג 4110/16, שורות 10-147, נוסח היסוד; כ"י קמברייג, WMC Liturgica I, 172, שורות 1-9 (א); כ"י סנקט פטרבורג, אנטונין 1015, שורות 1-20 (ב); קמברייג T-S 8 H, 21.5, שורות 87-148 (ג); קמברייג T-S NS 139.9, שורות 1-16 (ד); קמברייג T-S NS 129.106, שורות 17-51 (ה); שני המקורות האחרונים מחוקים כמעט לגמרי.
ביאור: טורים 1-9 על פי מקור א, ושם כתוב בראש השיר: בשם יי נעשה ונצליח. 1 אנאום: אגיד, מל' נאום, אבל זולאי הדפיס 'אנאים', וכך הוא במקורות בגד. גבורות אל: על פי תה' קו, ב. ושם עזר: על פי מש' יח, י. אהלל: הסופר כתב תחילה מילה אחרת ומחק אותה בכתם דיו. 'אהלל' כתב בשוליים. 2 נחות: להנחות, לכוון. קנצי מלל: דיבורים, על פי איוב יח, ב. ו'קנצי' בשימוש הפייטני בימיו של ר' נחמיה לשון פשר וביאור. למעני אם לאל: אם יהיה כוח ('לאל' בר' לא, כט ועוד) לאמירתי ('למעני'; ראה גם להלן, טור 36). אם: במקור ב: אום. וזולאי הדפיס 'למעני' אום לאל' ולא ניקד. 3 אנמיך: אשפיל. בלע: דברי מרמה, על פי תה' נב, ו. וחלל: וחילול. הסופר כתב תחילה 'בילע' ו'חילל' אבל מחק את ה' בכתמי דיו וניקד בסגול. גם מקור ד גורס 'בילע'. ור"ל אזהר בדבריי פן אכשל. מצוא וכו': כדי שאשיג סליחה באמצעות תפילותיי. 4 חוות: כשאתחיל לומר: ברוך וכו'. ברוך וכו': בכ"י א כתוב 'ברוך אלהי ישראל' ויה' תלוי בין השיטין, ובכ"י ד ליתא יי'. ולפי המשקל נוסח זה עיקר. 6 מעבדו: מעשיו (איוב לד, כה). והוא חילוף עיבודו: והוא היפך מעשיו, שהם גשמיים והוא אינו גשמי. זולאי בביאורו לטור העיר על מקבילה לרעיון הזה אצל דוד אלמקמן: 'וראו הוא שיהא שהבורא חילוף מהנבוא'. ראה לזה גם במהד' קצומטה, מבוא, עמ' 36, 61 ואלך, ובביאור לטור, שם, עמ' 109. 7 אפס: אין. צדו: לצידו, עמו. ובכל אחדים ייחודו: והוא מיוחד מכל מי שנקרא אחד. השווה חובות הלבבות, שער הייחוד, פרק ט, מהד' צפרוני, ירושלים תרפ"ח, עמ' 25: 'כי האחדות אשר אמרנו על כל אחד מהברואים ע"ד העברה נאצלת מענין האחד האמת'. 8 יאמן שמו: על פי דה"א יז, כד. וברוך שם כבודו: על פי תה' עב, יט. 9 אמת הוא לעולם: על פי תה' קיז, ד. ומכל עין נעלם: הלשון על פי איוב כח, כא. 10 מכאן בנוסח היסוד. הדור: מהולל. מהעולם ועד העולם: על פי תה' מא, יא. 11 אמר והיה העולם: כלשון פתיחת ברכת השיר בשחרית. והשווה תה' לג, ט. העולם: האות ה תלויה בין השיטין. ובכ"י ב: עולם. והוא מציאת עולם: ואין לעולם מציאת אלא עמו. מציאת: י' תלויה

אין אלוה אתו / ויש אין לדמותו
 נקדם יחידי בשבתו / ואין עוד בלתו
 איה שוקל מחשבתו / וחופש חקר עצתו
 שרה לכבות תכונתו / ברוף שם כבוד מלכותו

15

אהודינו בשיר הגיון / באמר וניצוח וריציון
 ללמד בפתח חביון / ייחוד העיקר למיניון
 אהג רגן בהיגיון / לגולל הכל בגיליון
 מתוק שכל בנקיון / ברוף אל עליון

20

אהדר זכר שמו / לאין נודע מקומו
 הוא מקום עולמו / ואן עולמו מקומו
 אהללו ברום רימו / אחד בשמע חותמו
 בשיבה חק קומו / ברוף כבודו ממקומו

אלבב למלכי וצורי / אורי ישעי וסברי

25

בין השיטין. 12 בן: מבין, יודע. מפעלים: מעשיהם של הנבראים. ברוך יי לעולם: על פי תה' פט, נג. 13 אלוה: כתב תחילה 'זר' ורשם 'אלוה' בין השיטין. ויש: מצוי. לדמותו: להשוותו אליו. 14 בשבתו: במושבו. ואין: כתב תחילה 'אלוה' וסימן למחיקה בנקודות עיליות ותחתיות. ובכ"י ג: אין. עוד: תלוי בין השיטין. ור"ל: ואין זולתו מי שנקדם יחידי בשבתו. ובמקור ג: 'צור' במקום 'עוד'. 15 איה שוקל: יש' לג, יח. וחופש: במקור ג: חופש. חקר: עומק. השווה איוב לח, טז: 'ובחקר תהום התהלכת'. 16 שרה וכו': הוויתו ('תכונתו') רואה ('שרה') גם את הנסתר בלבבות. ברוך וכו': אינו במקרא, כידוע. ובכ"י ג אין 'שם', וכך נכון מצד המשקל. 17 אהודנו: על פי תה' כח, ז. ובכ"י ג: איהדנו, וזולאי תיקן מדעתו 'אהודנו' על פי הנצרך לסימן. הגיון: על פי תה' צב, ד. הסופר כתב 'היגיון' ותיקן 'הגיון' בין השיטין. והצירוף 'שיר הגיון' הוא סמיכות נרדפים. באומר: תחילה כתב מילה אחרת, מחק ככתם דיו עבה ותיקן 'באמר' בגיליון. במקור ג: זמר. וכ"י ה גורס: בזמר. ואולי כך היה בנוסח הראשון גם אצלנו. וניצוח: ודברי שירה. וריציון: ודברי ריצוי. 18 בפתח: בתחילת דבריי. חביון ... למיניון: את סוד ייחודו של הבורא, שהוא עיקר לכל מניין. 19 אהג: אהגה, אביע. לגולל הכל וכו': למי שמגולל את הבריאה בגילויה. 20 מתוק: נראה תואר ל'רנן' שבטור הקודם. שכל בנקיון: סמיכות הפוכה במקום 'בנקיון שכל', בנקיות דעת. ושיעור הטורים: אהגה לנמ[גולל הכל בגיליון רנן מתוק בנקיון שכל. ברוך וכו': על פי בר' יד, כ. ובכ"י גה: וברוך. 21 לאין נודע מקומו: לאל שאין מקומו גלוי. והוא על פי מאמר חז"ל הידוע, שלפניו גם המלאכים אינם יודעים את מקום השכינה (בבלי, חגיגה יג ע"א). ונוסח כ"ה ה 'הודע'. 22 הוא ... מקומו: כתוב במקור למעלה מן השורה ובשוליים. והוא על פי בר"ר סח, ח, עמ' 778: 'הקב"ה מקום עולמו ואין עולמו מקומו'. והמאמר בא כלשון זה ממש גם בספר יצירה, ד, ב. 23 ברום רימו: למי שרוממותו ברומים. ובמקור ה: ברוב רימו. אחד ... חותמו: שחותמו 'אחד' בקריאת שמע (דב' ו, ד). 24 בשיבה חק קומו: כנראה: במקום שלומדים בו תורה שם הוא ניצב, והשווה תה' פב, א. וסביר שהפייטן רימו למעמדו, דהיינו שהיה חזן הישיבה (ראה גם להלן, טור 31). והסופר התחיל לכתוב, בסוף השורה: מקומו, ותיקן בשוליים: קומו. ברוך וכו': על פי יח' ג, יב. 25 אלבב: אשבח, ראה מ' זולאי, ידיעות המכון, ו (תש"ו), עמ' רב ואלק (=הניל, ארץ ישראל ופיוטיה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 488). וצורי: אצל

נִמְכִי פְתִיחַת אָמְרִי / נָא אֵל יִכְאִירִי
 אֱלֹהִים צְבָאוֹת אֹרִי / עֲזֵי מַלְכֵי וְסִתְרֵי
 הַגִּיגֵי יְעוֹטֵר בְּדַבְרֵי / בְרוּךְ יְיָ צוּרֵי

אֲחֻלָּה פָּנָיו בְּצַבְיוֹן / לְחֵן בְּרוּם עֲלִיוֹן
 30 יֵה שְׁמוֹ בְּנִיקְיוֹן / מוֹסְלֵל בְּרֻכְבּ עֲלִיוֹן
 אֲחַדְשׁ שִׁיר הַגִּיּוֹן / עֲמַדֵי בְּעֵז אֲפָרְיוֹן
 מְגוֹרָצָה בְּעֵדַת אָבִיוֹן / בְרוּךְ יְיָ מִצִּיּוֹן

אֲמִיץ בְּעוֹלָמוֹת הַיּוֹם / בְּשֵׁם הָעִיר מִיּוֹם
 נִיצוּחוֹ מִכָּל לְאוֹם / לִילָה עִם יוֹם
 35 אָמִיר לִילָה לַיּוֹם / לְנִגֵּן לְנוֹרָא וְאָיוֹם
 יוֹמָצָא מְעַנֵּי לְפִדְיוֹם / בְרוּךְ יְיָ יוֹם יוֹם

אֵין קְדוֹשׁ כִּי / קָמוּץ בְּלִשׁוֹנֵי וְשִׁינֵי
 חֵק בְּפִלְגוֹ אֲדָנִי / וְהִיכָלוֹת לְפָנִים וְלִפְנֵי

קצומטה (אולי על פי מקור ה'): ושירי, והוא שיבוש. אורי ישעי': על פי תה' כז, א. וסברי: ותקוותי. הסופר כתב תחילה 'ושברי' ותיקן את הש' לס'. 26 נמכי וכו': שפל דברי הפתיות שאומר. פתיות: אצל קצומטה (אולי על פי כ"י ה'): פיות. יכאירי: יכאיש ריחי. 27 אורי: על פי תה' כז, א. הסופר כתב תחילה מילה אחרת ומחק. 'אורי' נוסף בגיליון. עזי ... וסתרי: כתב 'עזי ומגיני וסתרי' ותיקן בשוליים 'מלכי', על פי תה' כח, ז ('עזי ומגיני') ושם קיט, קיד ('סתרי ומגיני אתה'). 28 הגיגי: דברי, על פי תה' ה, ב. יעוטר בדברי: ישא חן, ייחשב מפואר בנסחי אותו. ובכ"י ה': יועטר בדבורי. ברוך ה' צורי: הלשון על פי תה' קמד, א. 29 אחלה פניו: אתפלה אליו. בצביון: ברצון. לחן: לחונה, לנמצא. ברום: כתב תחילה מילה אחרת ומחק, ורשם 'ברום' בגיליון. 30 בניקיון: כטהרה. השווה לעיל, טור 20. מוסלל: מובל, מלשון מסולל. ברכב עליון: במרכבה. 31 אחדש: אשיר שיר חדש. שיר הגיון: השווה טור 17. עמדי: בהיותי עומד. ובמקור ה': בעמדי. בעז אפריון: במגדל המפואר, והוא מקום עמידת החזן בבית הכנסת. בעז: כתב תחילה מילה אחרת ומחק, ורשם 'בעז' בגיליון. 32 מנוצח: ממונה לנצח, כלומר לשיר. בעדת אביון: בקהל ישראל. ברוך ה' מציון: תה' קלה, כא. 33 אמיץ: חזק. בעולמות: אצל קצומטה (אולי על פי מקור ה'): אלומות. היום: כתב תחילה 'בהיום' ומחק את הב'. בשם העיר מיום: על פי יח' מת, לה: 'שם העיר מיום יי שמה'; ור"ל: במקום שבתו, על כסא כבודו. ובכ"י ה': שם. 34 ניצוחו: שכחו. מכל לאום: עולה מפי כל האומות. ובכ"י ה': אום. לילה עם יום: בכל שעה. 35 אמיר: אחליף. לנורא ואיום: כינוי לקב"ה על פי חב' א, ז. 36 יומצא: יימצא. כתב תחילה 'ומצא' ותיקן בגיליון. מעני: שירי. לפדיום: לכפרה, לישועה. ובכ"י ה': כפדיום. ברוך ה' יום יום: תה' סח, כ. ובכ"י ה' חסר 'יום' אחד, והוא הנצרך מצד המשקל. 37 אין קדוש כיי: על פי שמו"א ב, ב. קמוץ בלשוני ושיני: סגור שמו בפי מלבטאו. ראה למליצה הזאת המופיעה בפיוטים מימי הקילירי ואילך: ע' פלישר, 'מונח דקדוקי קדום בפיוט קלירי', לשוננו, לו (תשל"ב), עמ' 264 ואילך. וראה: צ' מלאכי, 'זקף קמץ: זקוף בלשון וקמוץ בשפתים', לשוננו, נו (תשנ"ב), עמ' 140. 38 חק: ייסד, ברא. 'חק' כמובן זה על פי ספר יצירה א, א. בבלגו: במחצית שמו (שתי אותיות הראשונות). והוא על פי הדרשה בבר"ר יב, ט (עמ' 108): 'כי ביה יי צור עולמים (יש' כו, ד) בשתי אותיות הללו ברא הקב"ה את עולמו'. ואפשר לפרש 'בבלגו', בכוראו. אדני: את יסודות

אַיְחָדוּ בְּקֶהֱל הַמּוֹנִי / לְמַפְרֵשׁ בְּשִׁבְעִים וּשְׁנַיִ
יְבוֹרֵךְ בְּפֶתַח רִנְנִי / בְּרוּךְ אַתָּה יי 40

נְצַחִים מְלָכוֹתוֹ מְאוֹזֶרֶת / נְזַר וְכֶתֶר וְעֻטָּרֶת
חֲסִינַת אֲתָנִיקוֹ הַמְסוֹתֶרֶת / מְפֹרֵשׁ בְּיוֹם עֲתָרֶת
יִקְדָּשׁ בְּתִשְׁבְּחוֹת עֲשָׂרֶת / יַחִיד הַמְיֻחָד בְּתַפְאֵרֶת
הָבו לְפָנָיו צְפָרֶת / הַגְּדוּלָה וְהַגְּבוּרָה וְהַתְּפָאֵרֶת

לך יי הגדולה

בְּן בְּאִיִן פּוֹעֵל / וְאוֹמֵר בְּמַחְשָׁבוֹ הַיַּעַל 45
בְּרִיאָה לְבְרִיאַת יְפוּעַל / בְּמֵאֵמֶר וְלֹא בְּמַפְעַל

בְּרֵא יֵשׁ מְאוּפָס / מוֹרְגֵשׁ כְּמוֹ בְּפָס
וְהַתְּקִין מִמֶּשׁ מְרוּפָס / מְאוּר שְׁאִינוֹ נִתְפָּשׁ

בְּעֶשֶׂר סְפִירוֹת בְּלִימָה / חֶקֶק הַכֹּל בְּחֶכְמָה
וּבְשִׁלְשָׁה דְבָרִים סוּיָמָה / בְּסֵפֶר וְסִיפּוֹר וּרְשִׁימָה 50

היקום. והיכולות לפנים ולפני: ואת העולמות העליונים, את ההיכלות שמרכבו ניצבת שם.
39 איחדו: במקור ה: איחדה. המוני: במקור ה: אמוני. למפורש בשבעים ושני: למי ששמו
מפורש בע"ב אותיות. 40 פתח רנני: בתחילת תפילתי, פיוטי. ובמקור ה: במפתח.
41 נצחים: לעד. מאוזרת: מוקפת, מוכתרת. ועטרת: קצומטה הרפס: 'שורת' והוא כנראה
שיבוש. 42 חסנת: ה' תלויה בין השיטין. ואפשר שכתוב: חסנת, או חסנתו. ובמקור ה:
חיסנה. אתניקו: כנראה: שמו. 'אתניק' הוא משמות ה' במיסטיקה הקדומה. ראה: מ' אידל, 'על
משמעויות המונח 'קבלה'', פעמים, 93 (תשס"ג), עמ' 53. 'רחסנת אתניק' הוא סמיכות תיאור
הפוכה. המסותרת: המסותרית. הסופר כתב תחילה 'המוסותרת' ושטש את הוי"ו השנייה.
מפורש: נהגה מפי כהן גדול. ביום עתרת: ביום הכיפורים. 43 יוקדש וכו': הטור מועתק בין
השיטין ובגליון. 43 בתשבחות עשרת: בכל לשון של שירה. השווה ירוש' סוכה יב ג [נד
ע"א]: בעשרה לשונות של שבח נאמר ספר תילים, באישור בניצוח' וכו': וכן הוא בבבלי, כבא
בתרא יד ע"א. 44 צפרת: צפירה, כתר מפואר, על פי יש' כח, ה. הגדולה וכו': על פי
דה"א כט, יא. 45 בן: התבונן. באין פועל: בלי לעשות דבר, ואפשר לפרש: בְּאִיִן. ואומר
וכו': והעלה אמירה במחשבתו, כלומר וגמר אומר. ובמקור ה: העל. 46 בריאה: כתב
תחילה מילה אחרת ומחק, והשלים בשוליים. וקצומטה קרא במקור ה: יצרו. לבריאה: כנראה
צ"ל: לבריאה. יפועל: תעשה. אבל ה' במילת 'יפועל' אינה ברורה. ואפשר שיש לגרוס: 'בריאה
לבראות פועל'. במאמר ולא במפעל: שהרי העולם נברא במאמר. 47 ברא יש מאופס:
עשה את המאופס, את האין, יש. דהיינו את 'האינו ישנו', כאמור בספר יצירה ב, ה. וקצומטה קרא
במקור ה: 'והח[ציב] מאש מ[...].פ[...]. מורגש כמו בפס: עשה אותו מורגש כמו במגע בפס יד.
48 ממש: מציאות הניתנת למישוש. מרופס: רופס עדיין, גולמי. מאור שאינו נתפש: לשון ספר
יצירה ב, ו: 'וחצב עמורים גדולים מאויר שאינו נתפש'. ובמקור ה: מאוויר. מכאן רוב העניינים
נטולים מספר יצירה. 49 בעשר ... בלימה: על-פי ספר יצירה א, ב. חקק וכו': על פי ספר
יצירה א, א. 50 סוימה: עוצבה. אבל לשון נקבה זר כאן. ואולי צ"ל: סיימה, ומוסב על
'בחכמה'. בספר וכו': על פי ספר יצירה א, א, ושם 'בספר וספר וספור'. ולפי הנראה פירש ר'

בְּשֵׁפֶר עֵלְיָה שְׁמַיִם / וּמִתַּחַם כְּאוֹהֶל מְשָׁנִים
וּמִטַּט אֶרֶץ וּמַיִם / וְרוּחַ הַמְצִיעַ בֵּינֵתַיִם

בְּנֵה שֵׁשֶׁה סְדָרִים / לְשֵׁשֶׁה פְּנִים סְדוּרִים
מַעֲלָה וּמַטָּה וְאַחֲזִירִים / וּמְזַרְחִים וּמְצָרִיב וּמְזַרְחִים

בְּמַעֲלָה לְכוֹלֵם הַיַּעַץ / הַיֵּכֵל הַקּוֹדֵשׁ בְּאֲמָצֵעַ 55
וְחַיּוֹת תַּחְתּוֹ הוֹרְצֵעַ / לְאַרְבַּע קְצוֹת בְּמָצֵעַ

בְּדַמּוֹת מַעֲזִיבָה סָרַג / וְלוֹחַלְחָה בְּשָׂרָג מוֹעָרָג
וְכִשְׁתִּי וְעָרֵב נֶאֱרָג / וְאֶרֶץ וּמִימֶיָה כְּאָרָג

בְּטְבוּעֵים אֶרֶץ קוֹבָה / וְרָקִיעַ עֲלֶיהָ קְוָבָה
וְגִלְגַּל הַחֲזִיר בְּסִבְיָה / וְצִפּוֹן וְדָרוֹם בִּישִׁיבָה 60

נחמיה 'ספר' – מספר 'סיפור' – דיבור, 'רשימה' – כתיבה (חקיקה). ושינה את לשון הטור לצורך החרוז. 51 בשפר: ביופי. עילה: העלה. ומתחם כאוהל: על פי יש' מ, כב. משנים: משני יסודות: מאש וממים. השווה בר"ד, ח (עמ' 31): 'ויקרא אלהים לרקיע שמים. רב אמר: אש ומים'. וכן במקבילות. 52 ומטט: והנמיך, מלשון מטה. הסופר ניקד בפנים 'מְטַט', ושב וכתב בשוליים 'מְטַט'. ורוח המציע ביןתים: והתווך ביניהם את הרוח. השווה בר' א, ב: 'ורוח אלהים מרחפת על פני המים'. אבל פענוח מילת 'המציע' מפקפק. 53 ששה סדרים: מערכות. השווה ספר יצירה ד, ב: 'שבע כפולות בג"ד כפר"ת, שבע ולא שש, שבע ולא שמנה. מכון שש צלעות וששה סדרים, והיכל הקודש מכון באמצע'. לששה וכו': מסודרים לששה צדדים. והוא מפרט על פי הקצוות הנזכרות בספר יצירה א: רום ותחת וארבע רוחות השמים. 54 ואחזירים: וצפון, וקראו כך מפני צורך החרוז ולפי שהוא צד ההסתר והחשכה. 55 לכולם: כמו: מכולם. הצע: הציע, סידר. היכל הקודש: ששם המרכבה וכסא הכבוד. והוא על פי ספר יצירה ד, ב הנ"ל. הקודש: הה' נוספה בין השיטין. 56 וחיות וכו': החיות נזכרות כס"י א, י. הורצע: הכניע. ואולי צ"ל: הירצע. לארבע קצות: לארבע פינות הכסא. במצע: בסדר נכון. הסופר ביקש לתקן מילה זו בשוליים אבל אין התקן ברור. 57 בדמות מעזיבה וכו': כך מתוארת בריאת האדמה בספר יצירה א, יא: 'מים מרוח. חקקן וחצב בהן תהו ובהו רפש וטיט, עשאן כמין ערוגה, הציבן כמין חומה, סככן כמין מעזיבה ויצק שלג עליהם ונעשה עפר'. סרג: ריקם. ולוחלחה: והורטבה. הח' הראשונה תלויה בין השיטין. בשרג: הסופר כתב תחילה מילה אחרת, מחק ורשם 'בְּשָׂרָג' בשוליים. ור"ל ברקמה. מוערג: עשויה כמין ערוגה, על פי ס"י הנ"ל. 58 נארג: נקלע. כארג: אפשר שהוא במקום 'אריג' וכן ניקדתי. ואולי הוא פעל בעבר ור"ל: וכל זה כשארג ה' ארץ ומימיה. ואפשר שהוא יורד למחרוזת הבאה: וכשארג ה' ארץ ומימיה בטבועים ארץ קובה וכו'. והפירוש האחרון חלק מקודמיו, אלא שקשה להניח מהלך תחבירי נועז מסוג זה אצל הפייטן. 59 בטבועים: כמעמקים. קובה: אולי: קוללה, הושפלה. אבל אפשר שהוא תיקון סופרים במקום: 'קְוָוה', מלשון נטיית קו וקביעת מקום. והטור כולו על פי איוב לח, ד ואילך: 'איפה היית ביסדי ארץ ... מי שם ממדיה כי תדע או מי נטח עליה קו. על מה אדניה הטבעו או מי ירה אבן פנתה'. הפייטן חזרו בחופשיות ו' עם ב' גם בקרובת הגשם שלו (מהד' זולאי, עמ' ריב, טורים קיב ואילך; מהד' קצומטה, עמ' 163). כקובה: כאוהל, על פי במ' כה, ח ועל פי יש' מ, כב, והשווה בכלי תענית ח ע"ב: 'כמין קובה יש ברקיע שממנה גשמים יוצאין'. אבל דברי הפייטן משיקים לנאמר בפתיחת ברייתא דשמואל, מהד' א"ל ליפקין, ווילנא תרפ"ה, דף א ע"ב: 'הרקיע עשוי כקובה, רחבה כאוהל' וכו'. 60 וגלגל

בְּדָרוֹם וְצָפוֹן הַקָּרִים / תְּמוּכוֹת שְׁנֵי תְּדָרִים
נְטוּעִים כְּשְׁנֵי מִסְמָרִים / וְהוֹעֵלוּ בֵּינֵימוֹ מְזֵרִים

בְּטַחַת אֲדָמוֹת / רוֹבְוֵי אֲבָנִים מְפֹלְמוֹת
מְשׁוֹקְעוֹת מְוַחֲסָמוֹת בְּתַהוֹמוֹת / וְעֲלִיָּהֶם קָרָה אֲגָמוֹת

בְּגוֹבֵה גְבוֹת קָצֵב / וְגִיאֹיֹת גִּיא הֶחָצֵב
שְׂבָעָה תְּזָקִים הֵיֵצֵב / וְשְׂבָעָה חוּגוֹת בְּמָצֵב

65

נִגְמְרָה מְלֹאכְתָּם בְּחֻקָּהּ / חוֹתְמוֹ בְּבִינָה וְעֶרְמָה
מוֹגְדְלוֹ יַחַד בְּמִזְיָמָה / הֵכִינָם אֱלֹהֵי הַשְּׂמִימָה

י"י בחכמה יסד ארץ

גִּיה הָיָה הַכֹּל / מְזִיז אֱלֹהֵי כֹל

וְעוֹלָם הָיָה, וְכֹל / נִתְּלָה בְּאֲמָצֵעַ כְּאֲשׁוּכֹל

70

וכו': והקיף ('החזיר') הארץ בגלגל. וצפון וכו': בעוד פאת צפון ודרום מונחים (יושבים), כביכול, על פניה. 61 בדרום וכו': בשתי פאות אלו חיוק ('הקרים') תמוכות לשני חדרים, והם מחזוקים בקצוותיהם כמו במסמרים. בין אלה נעים הכוכבים ('מזרים'). הכוונה לגלגל המזלות, ולפי שיטת המחבר הוא נברא ביום שני. את שני חלקי הגלגל הזה, הצפוני והדרומי, הוא מכנה 'חדרים' על פי איוב ט, ט: 'עשה עש כסיל וכימה וחררי תימן'. באופן זה נתפרש הפסוק על ידי חכמי ספרד. 62 נטועים וכו': והרי הם (החדרים) נטועים שם כמיני יתדות. הלשון על פי קה' יב, יא. נטועים: קבועים. מזרים: מזלות. הסופר כתב בפנים 'מזרים' וחזר על המילה בשוליים וניקד 'מזרים'. 63 בט: ברא במאמר. אבל אפשר לפרש: ראה, חשב להציב. תחת אדמות: למטה מפני הקרקע. רובוי: כך כתוב ומנוקד בכתב היד. הרבה. אבנים מפולמות: על פי ספר יצירה א, י: 'בהו אלו אבנים מפולמות משוקעות בתהום ומביניהם מים יוצאים. והוא על פי בבלי חגיגה יב ע"א: 'בהו אבנים מפולמות השקועות בתהום שמהן יוצאים מים'. 64 מוחסמות: סגורות. הסופר כתב תחילה מילה אחרת ומחק, ותיקן בשוליים. 65 גבות: כינוי להרים. והוא מלשון 'הרים גבנונים' בתה' סח, יז. קצב: קבע את גודלם. וגיאיות גיא: ואת עמקי הארץ ('גיא') כינוי פייטני נפוץ לארץ; ראה גם להלן, ביאור לטור 129). החצב: חפר. 66 חזקים: רקיעים, על פי איוב לו, יח: 'תרכיע עמו לשחקים חזקים כראי מוצק'. היצב: כמו הציב, העמיד. חוגות: אדמות, כשגור בלשון הפייטנים, על פי 'היושב על חוג הארץ' ביש' מ, כב. והכל על פי ס"י סוף פרק ד, ז: 'ובהן (בשבע האותיות הכפולות) חצב שבעה רקיעים ושבעה אדמות'. במעמד איתן. 67 חותמו: נסתיימה עשייתם. 68 מוגדלו: נתבצרו, מלשון מגדל. במזימה: במחשבה עמוקה. ה' בחכמה וכו': מש' ג, יט. 69 גיה: זוהר. 70 ועולם וכו': הסופר כתב תחילה 'ועולם עת הוכל' ומחק את האותיות 'עת ה' וכתב בשוליים 'היה'. ור"ל העולם נברא, והכול נתלה באמצע היקום כאשכול. נתלה וכו': תמונת היקום התלוי בזרוע ה' שגורה בפיוט, וכבר ייחד את הדיבור עליה צונץ בנספח מיוחד בספרו *Die synagogale Poesie des Mittelalters*, Frankfurt a. Main 1920², עמ' 509. מקור הציור בדב' לג, כז ובירוש' חגיגה ב, א: 'סערה עשאה הקב"ה כמין קמיע ותלויה בזרועו'. וכן הוא בבבלי חגיגה יב ע"ב: 'סערה תלויה בזרועו של הקב"ה'. בדוגמאות שהעלה צונץ מן הפיוט המזרחי התמונה חוזרת על הנאמר בתלמודים. 'כאשכול' בא לפי צונץ לראשונה אצל אבן גבירול (ראה שירי הקודש לרבי שלמה אבן גבירול, מהד' ירדן, א, ירושלים תשל"א, עמ' 10, הערה לטור 16); ולאחריו

גְּדוּדָיו גָּבְרוּ לְהַבְדִּיל / וְאוֹר מִפְּנֵימוֹ הִחְדִּיל
וְנִתְמַלֵּא חֶשֶׁךְ לְהַגְדִּיל / בְּפָנָי תְּהוּמֵי קָדִיל

גִּזְרֵי אֲדִיר וְנֶאֱוָר / וְנָם יְהִי אוֹר
וְאַצֵּל מִמַּעַל כְּשֶׁאוֹר / וְנִתְמַלֵּא הָעוֹלָם אוֹר

75 גּוֹפוֹ מְאִילוֹ מִחֲזִירוֹ / וְהוֹבְדָלָה חֶלֶד לְסִתְרוֹ
וּמַעְרָב הִתְחִיל אֵימְרוֹ / וּבּוֹקֵר מַעְרָב הִפְּרִירוֹ

גָּנְזוּ לְיָמִים שְׁלֵשׁ / אֶצֶל נְתוּנָה לְשֵׁשׁ
וְנִגְלָה לְצִפּוֹן שְׁלֵשׁ / הַמְקָרָן מִשְׁרִיגִים שְׁלֵשׁ

80 גּוֹדֵל טוֹבוֹ יִקְרָב / הַמוֹדֵעַ לַעֲתָ עֶרֶב
הוֹלֵךְ וְאוֹר לְהִרְבֵּ / לְמַצְדֵּיקֵי בְּקֵר וְעֶרֶב

(בעקבותיו) אצל שאר פייטנים אירופיים, בעיקר ספרדים. 71 גדודיו וכו': צבאותיו, והכוונה לרשעים. בכתב היד מנוקד 'גְּדוּדָיו', ואפשר שהו' מסומנת למחיקה והד' השנייה מתוקנת לל', ולפי זה יש לגרוס 'גְּדוּלָיו', או 'גְּדִילָיו', דהיינו צאצאיו. גברו להבדיל: נתחזקו להיבדל ממנו, לכפור בו. ואור וכו': וגזר את האור שברא ביום ראשון מחמתם. מקור הדברים בבבלי חגיגה יג ע"א: 'אור שברא הקב"ה ביום ראשון אדם צפה והביט בו מסוף העולם ועד סופו. כיון שנסתכל הקב"ה באנשי דור המבול ובאנשי דור הפלגה וראה שמעשיהן מקולקלין עמד וגזרו מהם שנאמר "וימנע מרשעים אורם" (איוב לח, טו) ולמי גזרו, לצדיקים לעתיד לבוא'. וכינה את הרשעים 'גדודיו' בלחץ האלפבית. 72 תהומי קדיל: סמיכות הפוכה, במקום: קדיל תהומות. ו'קדיל' פירושו עורף, ור"ל על גבי תהומות. ורומז לבר' א, ב: 'וחושך על פני תהום'. ו'קדיל' במובן זה ראה גם בכרייתא דשמואל, פרק שני, דף ו ע"א. 73 אדיר ונאור: כינויים לקב"ה, על פי תה' עו, ה. ונס: יהי אור: על פי בר' א, ג. 74 כשאור: אולי: מעט, על דרך 'שאור שבעיסה'. ונתמלה: כך בכתב היד, וצ"ל ונמתלא. 75 גופו: את האור עצמו. מאילו: כך בכתב היד, ומנוקד 'מְאִילו', ואולי יש לנקד: 'מְאִילו', ר"ל: מכוחו. מחזירו: משיב אותו אליו. הפייטן מסביר איך נעשתה ביום הראשון ההבדלה בין אור לחושך. והובדלה וכו': ונעשה העולם מובדל לחשכה בהעלם האור. 76 ומערב וכו': אבל הבריאה החלה מן החושך. אימרו: ככה"י מנוקד 'אימרו', והמכוון בזה כנראה: 'אימרו'. ובקר מערב וכו': והבוקר, כלומר האור, מימש את מעשה הבריאה. השווה בר' א, ה. 77 גזרו: את האור שברא ביום הראשון. לימים שלש: כעבור שלושה ימים, כלומר ביום הרביעי, כשנבראו המאורות. שלש: הסופר כתב 'שלשה' ומחך בכתם דיו את הה'. וכך גם בסופי שאר השורות במחזורות זו. אצל נתונה לשלש: בתורה, שניתנה עם תום שלושת ימי הגבלה; על פי שמ' יט, א. 78 לצפון שלש: למשה רבינו שנצפן עם לידתו שלשה ירחים (על פי שמ' ב, ב). המוקרן: הזוהר, שקרן עור פניו באור ההוא. משריגים שלש: מבין שלושת ילדי אביו. ואולי: יותר משלושת אבות האומה. והשווה לזה בבלי שבת פז ע"א: 'ברין רחמנא דיהיב אוריין תליתאי, ביום תליתאי, על יד תליתאי לעם תליתאי, בירח תליתאי'. ענין גניזת האור שנברא ביום ראשון בתורה סומך בוודאי על אגדה שלא הצלחנו להעלות. 79 גודל טובו: של האור הגנוז. יקרב: יחיש. המודע: המובטח. לעת ערב: לעתיד לבוא, למועד שעליו נאמר 'והיה לעת ערב יהיה אור' (זכ' יד, ז). 80 הולך ואור להרב: להרבות את המובטח במש' ד, יח: 'וארח צדיקים כאור נגה הולך ואור עד נכון היום'. למצדיקי וכו': לצדיקים שבזכותם סדרי העולם מתקיימים. הלשון על פי דנ' יב, ג.

גְּמוּל עַד מְאָצְלוֹ / יַעֲשֶׂה לְמַחְכָּה לוֹ
יַעֲרֹב לְמוֹ צִילוֹ / בְּעֶרְבוֹת רוֹכֵב סְלוּלוֹ

גּוֹרְלָם עֵץ חַיִּים / עֵץ שְׁפָרְיוֹ חַיִּים
וּבְפִרְדֵּס הַחַיּוֹת נַחֲוִיִּים / צְרוּרִים בְּצִרוֹר הַחַיִּים

85 גּוֹמֵל מְצַדִּיקֵי הַרְבִּים / תָּמִיד יִהְיוּ כְּכּוֹכְבִים
נְהַנִּים מְזִיו פְּאִיבִים / וְשִׁיר פְּחִיּוֹת דּוֹכְכִים

גָּשִׁים לְמַחֲצֵצַת אַרְוָפִים / נְדוּדִים וְעֶלוֹסִים וּמְלוֹכִים
נָתַן לְמוֹ מְהַלְכִים / בֵּין צְבָאוֹת מְלֹאכִים

90 גִּלְגַּל עֲשֶׂה לְכָל / קָדָם פָּעַל כָּל
וְהַקְדִּים בְּטָחוֹן לְכָל / שֶׁהוּא פֶל יָכוֹל

81 גמול וכו': ועד שיגיע ממנו. יעשה וכו': השכר המובטח למחכים לו. הלשון על פי יש' סד, ג: 'עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו'. 82 יערב למו וכו': עד אז ינעם להם שבתם בסתר כנפיו. בערבות וכו': של מי שרוכב בערבות (תה' סח, ה). סלולו: דרכו. 83 גורלם: חלקם של אלה, עד אז. עץ חיים: להיות שוכנים בגן עדן תחת עץ החיים. עץ וכו': שהוא עץ שכל הניזון מפריו חי לעד. 84 ובפרדס החיות: בגן שחיות הקודש ניצבות שם. ובפרדס: הסופר כתב תחילה מילה אחרת, מחק אותה, וכתב 'ובפרדס' בשוליים. נחויים: יהיו מובלים, מונהגים. בצרוור וכו': כשהם צרוורים בצרוור החיים, על פי שמ"א כה, כט. הסופר כתב תחילה 'בצרוור אוצר החיים', מחק 'אוצר', ורשם בשוליים: צרוורים. 85 גומל וכו': לפי שהקב"ה משלם שכר טוב. מצדיקי הרבים: לצדיקים. הצירוף על פי דג' יב, ג: 'זהמשכילים יזהירו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד'. הרבים: ה' נוספה בגיליון. 86 נהנים מזיו: מתענגים על זיו השכינה. הצירוף נטול מבבלי ברכות יז ע"א: 'צדיקים יושבים ועטרוותיהם כראשיהם ונהנים מזיו השכינה'. כאיבים: עצמים הנהנים מאור השמש. כחיות: כמלאכים. דובבים: אומרים, על פי שה"ש ג, י. בטור הזה יש שימוש במטבע פייטני המופיע בעת הזאת לעתים מזומנות כצירוף קבע באופנים ('שיר כשרף ...'; 'שיר כאלים ... וכיו"ב). כך הוא אצל יוסף אלברדאני (ראה: החזן הגדול אשר בבגדאד, פיוטי יוסף בן חיים אלברדאני, מהד' ט' בארי, ירושלים תשס"ג, עמ' 65) ואצל יהושע בר כלפה; ראה: פייטן בעידן של מפנה: פיוטי ר' יהושע בר כלפה, מהד' ש' אליצור, ירושלים תשנ"ד, עמ' 46 ואילך. אלברדאני קדם לנחמיה בכימי דור; יהושע היה מן הסתם בן דורו ממש. 87 גשים וכו': הם ייכנסו למחיצתם של המלאכים, לומר שירה עמהם (או כמותם). ארוכים וכו': תארים למלאכים. 'ארוכים' על שם גבהם, 'נדודים' על שום שהם נשלחים בשליחויות שונות, 'עלוסים' על שום שיש להם כנף רננים נעלסה (איוב לט, ג). והשווה בבלי חגיגה טז ע"א, 'שלשה כמלאכי השרת יש להם כנפים ... וטסים מסוף העולם ועד סופו'. נדודים: בכ"י ג: ברודים. ומלוכים: ונשלטים בידי האל. ואפשר לפרש: וממונים לשלוט בבריות. 88 נתן וכו': מורשים הם להסתופף בסוד המלאכים. על פי זכ' ג, ז: 'ונתתי לך מהלכים בין העמדים האלה'. הרעיון שצדיקים נעשים לאחר מותם מיני מלאכים נפוץ הרבה בסוף העשירית וראשית המאה הי"א בעקבות אגרות אחי הטהרה (רסאלה אכיואן אלצפא') שהשפיעו השפעה עזה על משוררים והוגי דעות יהודים. ראה לזה: משלי סעיד בן באבשאד, מהד' ע' פליישר, ירושלים תש"ן, עמ' 138 ואילך. 89 גלגל וכו': חוזר אל מעשי הבריאה: את מעשי היקום התקין כגלגלים שאותם יצר טרם היות כול.

נוהר וגם אמשון / חותמו כהרף אישון
מעשה יום ראשון / התקין אחרון וראשון

דיבר יהי רקיע / לדורות יהי מבקיע
לימים בכדל יקריע / ואויר בינימו להמציע

95 דילה מים זכרים / ונקיבות במטה צרורים
אילו לאש חבורים / ואלו לארץ מסורים

דירות אידיה אסקת / ובלחות אוירות מתחזקת
ובמי זכרים נבדקת / ולענינת עבים נעתקת

דאים בפני ימים / ובמי נקיבות נזרמים
100 ועץ יפול ממרומים / להרכיב סיפוק תלמים

90 והקדים וכו': ובאופן זה הוכיח קודם לכל דבר שאין דבר נבצר ממנו. 91 נוהר וכו': מעשה האור והחושך. חותמו: נסתים. בכ"י ג: חוכמו. כהרף אישון: כהרף עין. 92 אחרון וראשון: כינוי לקב"ה, על פי יש' מד, ו. 93 לדורות: לעדי עד, לנצח. ובכ"י ג: 'בתוין', והוא נוח יותר. מבקיע: מבדיל. 94 לימים: למים, למימי בראשית. כבדל: כהבדלה ברורה. ובכ"י ג: כבדל. יקריע: ישסע. השווה מדרש כונן, ביהמ"ד לילינק, ב, ירושלים תשכ"ז, עמ' 25: 'מה עשה הקב"ה הושיט אצבעו קטנה וקרעם [את המים] לשני חלקים... הה"ד "ויאמר אלהים יהיה רקיע" (בר' א, ו) אל תקרי רקיע אלא קריע' (זולאי). ואויר: ומחיצה של אוויר ציווה. בינימו: זולאי הדפיס על פי כ"י ג: 'ב[נ]תים'. להמציע: למצע, להעמיד ביניהם באמצע. 95 דילה: העלה. מים זכרים: כינוי למים העליונים. השווה בר"ר יג, יג (עמ' 122): 'המים העליונים זכרים והתחתונים נקבות'. 96 אילו וכו': המשורר מתאר כנראה את ארבעת היסודות: המים העליונים קשורים לאש שהיא ערוכה מעליהם; המים התחתונים מחוברים לעפר המשתרע תחתיהם, ובין מים למים ממצע האוויר. לפי הקוסמוגוניה התלמאית הקדומה, מתחת למערכת הגלגלים ערוכים היסודות בשכבות כדוריות נפרדות זו על גבי זו; השווה דברי הרמב"ם במשנה תורה, הל' יסודי תורה ג, י-יא. והשווה 'לוי, חי בן מקיץ לאברהם אבן עזרא, תל אביב תשמ"ג, עמ' 28 ואילך, 67 ואילך. 97 דירות וכו': המשורר מתאר את היווצרות הגשם: היא, כלומר הארץ, מעלה ('אוסקת') את אידיה אל המדורים העליונים. 'ראוסקת' מלשון 'כי אסק שמים שם אתה', בתה' קלט, ח (זולאי). והשווה בר' ב, ו: 'ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה'. וראה לזה בכבלי תענית ט ע"ב: 'ר' יהושע אומר: כל העולם כולו ממים עליונים הוא ושותה וכו', הא מה אני מקיים "ואד יעלה מן הארץ" מלמד שהעננים מתגברים ועולים לרקיע ופותחים פיהם כנוד ומקבלין מי מטר'. והשווה בר"ר יג, ו הנ"ל. ובלחות וכו': ורטיבות האידים מתחזקת בלחות האוויר. ונושא המחרוזת 'אידיה'. והצורה 'מתחזקת' (במקום: מתחזקים) בהשפעת 'אוסקת' ולחץ החרוז. בכ"י ג: ובלחות. אוירת: 98 נבדקת: בכ"י ג: 'נבדקת' וגרסה זו עדיפה. ולענינת עבים: לחשרת עבים. נעתקת: נהפכת. 99 בפני: בכ"י ג: בגני. 100 ועץ יפול: הסופר כתב כנראה מילה אחרת תחילה ושינה בהעברת קולמוסו ליעץ. הוא גם ניקד את הע' בצירה. וכך הוא לשון כ"י ג. הצירוף רומז לקהלת יא, ג: 'אם יפלאו העבים גשם על הארץ יריקו ואם יפול עץ בדרום ואם בצפון מקום שיפול העץ שם יהוא'. וכאן נראה לפרש: והעץ (כלומר: הצומח) — יפול (גשם) ממרומים להרכיבו. להרכיב:

דיבך ממים ומאש / דוהר חצובי אש
להקדיש בנהרי אש / לאש אכלה אש

דולו ממידות שמנה / מאכילה ומשתיה ומשינה
מקנאה וערף ומאנינה / ומיגיעה ומישיבה לרננה

105 דרך מיני יצורים / כימי השנה ספורים
ארוגים כמין בפורים / מרוח ועפר וקרים

דוגלו בעורף קדקודיים / וידים ורגלים ועינים
אוזן וחוטם ונגרורים / אוכל באחד כשניים

לרוות. סיפוק תלמים: כדי סיפוק התלמים. 101 הפייטן מתאר את בריאת המלאכים. לפי האגדה (בר"ר א, ג, עמ' 5), המלאכים נבראו ביום השני. דיבך: חיבר. ממים ומאש: על פי ירושלמי, ר"ה ב, ו [נח ע"א]: 'המלאך עצמו חציו מים וחציו אש'. בכ"י ג: ואש. דוהר וכו': סמיכות תיאור הפוכה, במקום: חצובי אש דוהרים. 'דוהר' לשון גאות וגובה (ראה מ' זולאי, 'ענייני לשון בפיוטי ניני', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ו [תש"ן], עמ' קפא ואילך). 102 להקדיש: לומר קדושה. ואפשר שעדיף לנקד: 'להקדיש', לפי שהמלאכים טובלים בנהרי אש (=בנהר די נור) כדי לומר קדושה. ראה דנ' י, י. בכ"י ג: כנהרי. לאש אכלה אש: כינוי לקב"ה. 103 דולו: נישאו, הוגבהו. ממידות שמנה: משמונה מידות המייחדות את בני האדם. 104 ועורף: ופנייה לאחור, לפי שנאמר בהם 'לא יסבו בלכתן' (יח' א, ט ועוד). בכ"י ג: ומקנאה ומערף ומאנינה. ואנינה: ואבלות. בכלי חגיגה טו ע"א נמנות רק ארבע מידות: ישיבה, תחרות, עורף ו'עפוי'. במסכת דרך ארץ, פרק המינין, נמנים: ישיבה, אכילה, שתייה, שינה, פריה ורביה, איבה, שנאה, תחרות, קנאה, עורף, רבוי, עפוי ועכבה (קצומטה). אבל בשבעת הגשם שלו חוזר ר' נחמיה ואומר: 'בשמונה מדות הפרשת / טובלי אש ומים' (מהד' זולאי, עמ' רו, שורה סז; מהד' קצומטה, עמ' 159, שורה 68). לרננה: כדי שיהיו מוכנים לומר שירתם בלא עיכוב. והסופר כתב תחילה 'ושתייה', ושינה' קנאה', ואנינה' ויגיעה', וישיבה', והוסיף מ' בין השיטין (ב'קנאה' לפני התיבה) אחרי ו' החיבור. בכ"י ג: ומישיבה ומיגיעה. זולאי ניקד: לרננה. 105 דרך וכו': מדבר במיני הבריות המאכלסות את העולם הנקרא במדרש כונן 'תבל', והוא בתהום החמישי, מתחת 'לחלד' שהוא העולם הנגלה; ראה מדרש כונן, בית המדרש לילינק, ב, ירושלים תשכ"ז, עמ' 36 ובמקבילות. על היושבים בעולם זה נאמר שם: 'יש בתבל שס"ה מיני בריות... ויש מהם שיש לו שני ראשים וד' אזנים וד' עיניים וכו' חוטמין וכו' פיות וד' ידים וד' רגלים... ובשעה שאוכלין ושותין מריבים וע"ז לומר אתה אכלת יותר ממני אתה שתית יותר ממני. ושמה תאמר רשעים הם ח"ו אלא צדיקים גמורים הם'. בריות אלו נזכרים גם בשבעת הגשם של ר' נחמיה, שם: 'בחדרי תהום החבאתה / רקועה על מים // בה יצורים הסגיתה / מגין מעלות שמים (=שס"ה) // ברייתם לשנים (=בהכפלה) העדפתה / מעפר ורוח ומים'. דרך: מתח, ברא. זולאי ניקד: דרך. כימי השנה: שס"ה. 106 ארוגים ... וקרים: יצורים אלו, שלא כמלאכים, עשויים מגוף (בשרים) המורכב מרוח עפר ומים. קרים: מים. כך הוא גם בשבעתא לגשם, כנ"ל. ובכ"י ג: מליח ומעפר ומקרים. והנוסח 'מרוח' עיקר. 107 מחרוזת זו משובשת בכ"י ג, והלשון שם כדלהלן: 'דוגלו בעורף ורגלים (!) / וידים ורגלים ועינים / ועורף (!) חוטם וגרגרים / אוכל באחד כשניים'. דוגלו: יחדו, ציונו. בעורף: צ"ל: בעורף, כלומר בתוספת, בהכפלה. ולשון שבעת הגשם ('העדפתה') מוכיח. קדקודיים: שני ראשים. 108 אוזן: הסופר כתב תחילה 'ועורף' ותיקן בין השיטין. אוכל וכו': לפי הנוסח שלנו יש לבריות ההן שתי גרגרות, ואם כן צ"ל: ואוכל באחד בשניים. אבל ראה לגרסת המדרש שפרסם ל' גינצבורג, גנוי שכטר, א, ניוארק תרפ"ח, עמ' 185,

דומים לשלוש כראים / וְשְׁלוֹשׁ בְּאָדָם בְּרוּאִים
110 ורואים ולא נראים / וּבְקֶצֶה תִּבֵּל דְּאִים

דעותים נזים ואתים / וְטוֹעֲמִים וּפְרִים וּמְתִים
מְהֵם צִדִיקִים מְנֻתִים / וּמְהֵם רְשָׁעִים סְפוּתִים

דילפי טיפי חיבול / וְטָבַע מִימֵי מְבוּל
הטוב משני איבול / וּבְשָׁלִישֵׁי נוֹסֶף בִּיבּוּל

נָשָׁף וְשַׁחַר הַפְּנֵי / חוֹפֵי רְקִיעַ לְהַכְנִי
115 מוּבְדְּלֵי יְצִיעַת שִׁנֵּי / הַקּוּרָא שׁוֹכֵן מְעוֹנֵי

הקנה מוגרים במורד / וְנִגְלַל סְבִיב מוּפְרָד
וּיִבְשֶׁת נְרָאָתָה כְּנֻטְרָד / וְעוֹמְקוֹן כְּמוֹהַ הוֹרָד

ששם אין נזכרים שני פיות, ונאמר 'וכשהן אוכלין אוכלין כשנים' (קצומטה). 109 דומים וכו': מדבר בשדים, שעליהם נאמר בכבלי חגיגה טז ע"א: 'ששה דברים נאמרו בשדים, שלשה כמלאכי השרת ושלושה כבני אדם. שלשה כמלאכי השרת: יש להם כנפים כמלאכי השרת וטסים מסוף העולם ועד סופו כמלאכי השרת ויודעין מה שעתיד להיות כמלאכי השרת. ושלושה כבני אדם: אוכלין ושותין כבני אדם, פרין ורביץ כבני אדם ומתים כבני אדם'. לשלוש: משובש, בכ"י ג: שלוש, וכך נכון. ור"ל: בשלושה דברים. כראים: גם זה נראה משובש. בכ"י ג: כראים. קצומטה קרא 'כדואים', והוא תיקון סביר. והוא כאן כינוי (בלחי שכיח) למלאכים. באדם: בכ"י ג: כאדם, וכך צ"ל. 110 ורואים: בכ"י ג: רואים, וכך נכון. מידה זו אינה נמנית בתלמוד אבל היא באה בגרסת האגדה באבות דברי נתן, נו"א, לו (מהד' שטרך, דף נה ע"א) בשם 'ויש אומרים: 'ורואין ואינם נראים'. דאים: עפים. 111 דעותים גזים ואתים: יודעים (מלשון 'דעת') את העבר ('גזים') ואת העתיד ('אתים'). וטועמים: ואוכלים. 112 מהם: מפגיעתם. מנותים: מוגנים, כנראה מלשון 'נוה שאנן'. ספותים: נענשים, נספים. 113 דילפי וכו': ולפי שיש גשמים שמביאים פורענות לעולם. דילפי טיפי: סמיכות נרדפים, ור"ל: גשמים. חיבול: של חבלה, של זעף. וטבע וכו': ולפי שצפה הקב"ה את מי המבול שעתידים להטביע את העולם. 114 הטוב ... איבול: הפך את הטוב שבכריאת המים לאבל, כלומר החסיר ממעשה יום שני את האמירה 'כי טוב'. טעמים להעדר 'כי טוב' ממעשה יום שני מובאים בבר"ר ה, ו, עמ' 30, אבל טעמים אלה אין שם. נוסף: נכפל. ביבול: מפני שבו נבראו הדשאים והצמחים שגידולם על גשמי ברכה. 115 נשף ושחר: בוקר וערב, על פי בר' א, ח. הפני: הפנה, גלגל. לצורה הרקדוקית השווה בשבעת הגשם של ר' נחמיה, מהד' זולאי, עמ' רו, חרווי ד' (מהד' קצומטה, עמ' 160). חופי: גבולות. להבני: לבנות, לעצב. 116 מובדלי: את המובדלים במיצוע ביום שני. ואולי צ"ל 'בציעת' במקום 'יציעת', ור"ל: מובדלי חלוקת שני. הקורא: כך בכתב היד, אבל מנוקד 'הקורא'. ור"ל: ברא בקריאה, במאמר. שוכן מעוני: כינוי לקב"ה. 117 הקוה: על פי בר' א, ט. בכ"י ג: הוקו. מוגרים במורד: כינוי למקוה המים, על פי מ"א, ד. והוא מדבר בהם להלן בלשון יחיד. ונגללו וכו': ונתגלגלו המים מסביב אל המקום שנועד להם. 118 כנטרד: כאשר גורשו ממקומם ראשון. ועומקו: של ים. כמות: שהיה תחילה כעומק היבשה. הורד: הועמק. והשווה פדר"א ה: 'שיצא הדיבור מפי הגבורה' ויקוו המים' עלו מקצות הארץ ההרים והגבעות ונעשו עמקים על תוכה של ארץ ונתגלגלו המים ונקוו

היטָה קו ירוק / וְאַרְץ כְּאִי לְרוֹק
 120 וְקוֹרְקֵי שָׁמַיִם פְּרוֹק / בְּמִי אֻקְּנָנוּס חָרוֹק

הָאַרְץ כְּכַף הַיְכָרָה / וְלִשְׁנוֹת יָמַיִם פִּיזָרָה
 הַיּוֹתָם מִעֲבֹרוֹת לְעִבְרָה / בְּצִי אֲדִיר יַעֲבוֹרָה

הַחֲלִיל בְּנִבְכֵי מַיִם / יָמַיִם בּוֹלְעִים לְמַיִם
 לְהַלוֹף נַחְלֵי מַיִם / שָׁבִיִּים בְּחֲלִילֵי תְהוֹמִיִּים

125 הַשָּׁרֵם גּוֹעֲרִים וּמְפַפִּים / דּוֹהָרִים עֲזִים וּבוֹכִים
 לוֹלֵי מְלֶךְ מְלָכִים / גְּעָרֵם וְצָרָרֵם כְּבָרְכִים

הַסִּיג לַחֲלָדוֹת חוֹל / וְאַרְץ כְּאִי לְחוֹל
 חוֹק עוֹלָם לִיחּוֹל / כְּבִין קֶדֶשׁ לַחּוֹל

130 הַגֵּר הַזְּמִין לְרַעִים / וְקָרַע תְּהוֹמֵי נְבוּעִים
 וְהִדְשִׂיא מִיַּגֵּי זְרוּעִים / אֶלֶף וּמֵאֲתַיִם וְתִשְׁעִים

לעמקים' (קצומטה). 119 היטה קו ירוק: על פי בבלי חגיגה יב ע"א: 'תהו, זה קו ירוק שמקיף את כל העולם, שממנו יוצא חושך'. ור"ל עיקם את תוראי הארץ כדי לחשוף את פני היבשה. וארץ וכו': לאחר שנקוו המים נתגלתה הארץ ודמתה לאי בתוך המים. לזרוק: להטיל, לשים. 120 וקורקסי שמים: לפי פדר"א, ג: 'קורקסי השמים במימי האוקינוס הם אחוזים'. בכ"י ג: קרקסי. פרוק: שחרר את קרסי השמים, שהיו אחוזים עד אז בתורה. במי וכו': וחרץ, תקע אותם במי האוקינוס. 'חרק' כמו 'חרץ' בלשון חז"ל; עיין במילונים. 121 הארץ ככף היכרה: חפר בארץ גומות ועשאה כמין כף. בכ"י ג: הוכ... ולשונות וכו': ופיזר בהם לשונותיים. לפי הקוסמולוגיה התלמאית כל הימים הם לשונות של ים אוקינוס. 122 היותם וכו': הלשון על פי יש' י, כט. בצ"י וכו': על פי יש' ג, כא. 123 החליל: חפר חללים במעמקי המים. בנבכי מים: על פי איוב לח, טז. ימים וכו': על פי בר"ר יג, ט, (עמ' 118): 'באוקינוס שמימיו בולעים מים'. למים: ובכ"י ג: מים. 124 להלוך וכו': להעביר את נחלי המים בחזרה. בחלילי וכו': בצינורות החלולים של התהומות. 125 השרם: היניחם. וכך גם להלך, טור 143. ובכ"י ג: 'הישלים גועים מפכים', כלומר עשה שלום ביניהם. גוערים: משמיעים קולות גערה ומחאה. דוהרים: רצים בשצף. והשווה תה' קד, ז: 'מן גערתך ינוסון מן קול רעמך יחפוזין'. ובוכים: מפני שטורדו ממקומם. ראה ברייתא דמעשה בראשית (אוצר המדרשים ל"ד אייזנשטיין, עמ' 317): 'ונקרא שמם [של המים התחתונים] בוכים. כשעה שחצה [הקב"ה] המים ולקח מים העליונים ככו התחתונים בכי גדול שלא זכו לעלות' (זולאי). וזולאי ניקד 'בוכים' על פי ניקוד מקור ג. 126 גערם וכו': ולא היו מתפנים למקומם אילמלא גער בס הקב"ה. והוא על פי המקרא הנ"ל בתה' קד, ז, וראה גם פדר"א, ה: 'עד שגער בהן הקב"ה וכבשן ונתנן תחת כפות רגליו'. ככרכים: כאגמים. 127 הסיג: הגביל, עשה סייג. לחלדות: ליבשות. חול: לשון השיר על פי יר' ה, כב. לזחול: לשוט. 128 חוק וכו': להיות לחוק עולם. על פי יר' ה, כב הנ"ל. ליחול: לחול, להיות תקף. ובכ"י ג: לחול. 129 הגר: הזרים מים. אבל גרסת כ"י ג: 'הג'י' (הארץ) נראית יותר. 'גיא' הוא כינוי נפוץ בפייטנות ליבשה. הזמין: הכין. לרעים: לבני אדם. וקרע: ופתח. תהומי נבועים: סמיכות הפוכה במקום נבועי תהומים, מעיינות תהום רכה. 130 זרועים: ובכ"י ג: זרעים. אלף

הוֹזְמָנוּ מִגֵּן שָׁרָשִׁים / מִיַּי אֵילָנוֹת שְׁלֵשִׁים
בְּתֵבֶל יֵהִיוּ מוֹשָׁרְשִׁים / רִמּוֹ לְעִידוֹן קְדוֹשִׁים

הֵן עֶשֶׂר בְּגִלְעִינָה / כְּתָמָר וּכְעֵגֶס נִמְנָה
וְעֶשֶׂר בְּקֶלֶף כְּרִימוֹנָה / וְעֶשֶׂר נֶאֱכָל כְּתָאנָה

135 הַטְעִימֶם חֲמֹשֶׁה צְפִיחִים / מְתוּקִים וּמְרִים וּמְלוּחִים
חֲמוּצִים חֲרוּפִים לְמִרְחִים / שְׁלֵא יֵהִיוּ סְרוּחִים

הַתְּלִיל הָרִים וּגְבָעוֹת / חִיזוּק לְאַרְץ כְּצִלְעוֹת
עֲלֵיהֶם עֲשָׂבִים נִזְרָעוֹת / שׁוֹכְע לְנִשְׁמֵי יִגְיעוֹת

140 נְטַעֵי נַעֲמָנִים צוּמְחִים / תֵּיִם בְּשְׁלִישֵׁי מְפוֹתָחִים
מִקְדָּם יָבֹאוּ אוֹרְחִים / הִכִּין לְמוֹ אַרוּחִים

וְנָם יֵהִי מְאוֹרוֹת / לְדוֹרוֹת יֵהִיוּ מִן־הִירוֹת
מוֹחֲקָרוֹת מוֹשָׁעָרוֹת מוֹסְפָרוֹת / וּפְלֵאֵי שְׂדֵי מְסַפְרוֹת

וכו': מספר זה לדשאים אין לו מקור במקורות הקדומים. אבל הוא נזכר בימי ר' נחמיה בכמה פיוטים ספרדיים, משל יוסף אבן אביתור, שלמה אבן גבירול ויצחק אבן גיאת. ראה מקצת ממראי המקום למקבילות הללו אצל קצומטה, עמ' 117, הערות לטור 98. 131 הוֹזְמָנוּ: הוכנו. מגן: מגן עדן. האמור כאן סומך על אגדה המובאת באריכות באלפא ביתא דבן סירא, ונידון על ידי ע' יסיף בספרו סיפורי בן סירא בימי הביניים, 'ירושלים תשמ"ה, עמ' 60 ואילך, והוא בא בקצרה גם בכמה מקורות של מדרש תהלים למזמור קד (מהד' בוכר דף רכג, הערה 10). בנוסח זה נאמר בלשון זו: שלשים מיני אילנות הוציא אדם הראשון מגן עדן עשרה מהם נאכלים מבחוץ ונזרקים מבפנים, עשרה מהם נאכלים מבפנים ונזרקים מבחוץ, ועשרה מהן נאכלין כמות שהם, וכל אחד מהן יש בו עשרה מינין ואין אחד מהם דומה לחברו, סך הכל שלש מאות'. באלפא ביתא דבן סירא (מהד' יסיף, עמ' 218 ואילך) נמנים כל האילנות לסוגיהם. יהיו: בכ"י ג: ה. 132 רמז וכו': והם מעין מה שיפונקו בו הצדיקים בעולם הבא. 133 בגלענינה: שנאכלים מבחוץ ונזרקים מבפנים. ובכ"י ג: בגרעינה. וכעגס: כך כתוב בפנים, והסופר תיקן בשוליים: כעוגס. ובכ"י ג: כעוגס. וזולאי העיר על פי לעף, p. 165, *Die Flora der Juden*, III. 'iggas', ממיני השזיפים'. וסביר שהכוונה למין זה. גם באלפא ביתא דבן סירא נמנים השזיפים, יחד עם התמרים, בין הפרות שנאכלים מבחוץ ונזרקים מבפנים. 135 צפִיחִים: על פי המקרא בשמ' טז, לא. ולפי העניין פירושו טעמים. ואפשר שיש לפרש: מיני לשד; ראה הערת העורך במילון בן יהודה, ערך צפִיחַת. וחמשת הטעמים הנמנים הם המתוק, המר, המלוח, החמוץ והחרף. ובכ"י ג 'חרוטים' במקום 'חרופים'. ומרים: במקבילה: מרים. יהיו: במקבילה: יהו. 136 למרחים: למשחות, לרפואות. מלשון 'ימרחו על השחין ויחי', יש' לח, כא. והוא שב אל פירות האילן. 137 התליל: הגביה. כצלעות: כדרך הצלעות המחזיקות את גוף האדם. 138 לנשמֵי יגיעות: סמיכות תיאור, במקום: לנשמות יגיעות. 139 נטעֵי נעמנים: צמחים יפים, על פי יש' יז, י. וגם זו סמיכות תיאור. חיים וכו': נבראו, נעשו חיים ומפותחים ביום השלישי. 140 מקדם: טרם. אורחים: בעלי החיים והאדם. ארוחת מוזן. 141 ונס: ואמר.

וְהַשְׁרָה שְׁבָעָה כּוֹכְבִים / הָיֹת כּוֹלָם סוֹכְבִים
בְּגִלְגָּלִים שְׁבָעָה סְחוֹכִים / וְחָרַס הַמְצִיעוֹ לְלִיהוֹכִים

145 וְשִׁבְתִי וְצָדֵק וּמֵאֲדָים / לְמַעַלָה מִחָרַס לְכוּדִים
וְנוֹגָה וְסוֹפֵר וּמוֹלְדִים / לְמִטָּה מִיָּנָה נְאָפְדִים

וְגִלְגָּל הַמְזוֹלוֹת הָרֵב / מְסוֹכֵב מִמְזוֹרָח לְמַעַרְב
[וּבְלִילָה יוֹם יִתְקַרֵב / פְּעַם יִתְגַּלְגַּל וַיִּזְרַב]

יהי מאורות: על פי בר' א, יד. מזהירות: מאירות. 142 מוחקרות וכו': נחקרים, משוערים, נספרים, כלומר: שניתנים למחקר למדידה ולספירה. 143 והשרה: הניח להיות שרויים. ראה גם לעיל, טור 125. שבעה כוכבים: כוכבי הלכת. 144 סחובים: מסוככים. וחרס: ואת השמש. המציעו: עשאו אמצעי כיניהם. לליהובים: להאיר להם. והפיטן מונה את סדרם להלן. 145 לכוּדִים: אחוזים, קבועים. 146 ונוגה ... וּמוֹלְדִים: כוכבי הלכת האחרים. וּסוֹפֵר: כוכב, הוא Mercurius, מזל הסוחרים, שעליו נאמר בכבלי שבת קנא ע"א שהוא 'ספרא דחמה', כלומר סופרה של שמש. ובספרות ההגות הספרדית הוא נקרא גם 'פֶּתֶב'; ראה י' קלצקי, אוצר המונחים הפילוסופיים, ב, ברלין תרפ"ח, עמ' 107, ערך 'כתב'. וּמוֹלְדִים: והירח, שהמולד נקבע על פיו. נאפדים: מוצבים בפאר. 147 וגלגל המזלות: ואת גלגל המזלות (שהוא הגלגל השמיני, שמעל לגלגלי כוכבי הלכת), אשר עליו כבר דובר לעיל, טור 61. הרב: הגלגל הרב, הגדול מכולם, והכוונה לגלגל התשיעי, הנקרא גלגל השכל או הגלגל היומי. מְסוֹכֵב וכו': הוא מסוכב את כל הגלגלים מן המזרח למערב, הפך כיוון סיבובם. ושיעור הטור: [ואת] גלגל המזלות — [הגלגל] הרב מסוכב ממזרח למערב. ובכ"ג: מסוכבם. עד כאן בנוסח היסוד. הטור האחרון הושלם על פי כ"י קמברג' 145, WMC Liturgica II, שהוא כאמור המשך ישיר של כתב היד החדש. 148 ובלילה וכו': ומשך סיבובו יממה אחת בלבד. כך הוא לפי הקוסמולוגיה התלמאית. ויזרב: השורש יחידאי במקרא (איוב ו, יז) והוא בדרך כלל לשון יובש והכחדה בפיוט. אין לדעת באיזה מובן השתמש בו הפייטן כאן.